

Ετερολογίες

Περιοδική Έκδοση Κοινωνικής Θεωρίας και Έρευνας
για το Δίκαιο

Τρόπος παραπομπής:

Μοσχονά, Αγγελική, «Ο καντιανός κόσμος. Η κοσμική σκηνή στην καντιανή Συνθήκη "Για την Αιώνια Ειρήνη"», *Ετερολογίες. Περιοδική έκδοση κοινωνικής θεωρίας και έρευνας για το δίκαιο*, τεύχος 1, Ιούνιος 2019, σελ. 91-100. Προσβάσιμο σε:

<https://eterologies.com/2019/05/31/perpetualpeace/>

Ο καντιανός κόσμος

Η κοσμική σκηνή στην καντιανή Συνθήκη «Για την Αιώνια Ειρήνη».

Αγγελική Μοσχονά*

Εισαγωγή

Ο Καντ παρακολουθούσε τα ταραχώδη γεγονότα της Γαλλικής επανάστασης μέσα από τη αδιατάρακτη ηρεμία του Καίνιγκσμπεργκ (Ανατολική Πρωσία), της πόλης στην οποία πέρασε ήρεμα όλη του τη ζωή.

Στο τέλος του 1794, η Πρωσία, η οποία ανήκε στις απολυταρχικές δυνάμεις που αποτελούσαν το μέτωπο κατά της Γαλλικής Επανάστασης¹, απογοητευμένη από την έκβαση του τρίτου και τελευταίου διαμελισμού της Πολωνίας και διαπιστώνοντας ότι η Επανάσταση δεν μπορούσε εύκολα να καμφθεί, υπέγραψε συνθήκη ειρήνης με τη Γαλλία στην ελβετική πόλη Βασιλεία (Συνθήκη της Βασιλείας, Απρίλιος 1795).

* ΜΔΕ στη Φιλοσοφία του Δικαίου, Νομική Σχολή, ΕΚΠΑ.

¹ Όχι όμως και της ίδιας της Επανάστασης την οποία απορρίπτει ως μη νόμιμη: βλ. Kant, Immanuel, *Για την αιώνια ειρήνη*, μτφρ. Α. Πόταγα, επιμ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992, σελ. 91-93.

² Βλ. Αναγνώστου, *Λευτέρης*, «Περιμένοντας τον Καντ και την ειρήνη», στο Kant (1992) όπ.π., σελ. 13-14. Για τους συνομιλητές του Καντ σχετικά με τον

Ο Καντ, ένθερμος υποστηρικτής των στόχων της Γαλλικής Επανάστασης και βαθιά επηρεασμένος από τις παραπάνω εξελίξεις, σκιαγραφεί μια Συνθήκη Αιώνιας Ειρήνης (*Για την αιώνια ειρήνη: Ένα φιλοσοφικό σχεδιάσμα*, 1795) στην οποία διαφαίνεται η καντιανή οπτική του κόσμου. Είναι από τα λίγα έργα του Καντ που απευθύνονται σε ευρύ κοινό και ακολουθεί τις συμβάσεις ενός είδους (genre) με μεγάλη παράδοση το οποίο, πριν από τον Καντ, καλλιέργησαν στοχαστές όπως ο αβάς de Saint-Pierre κ.ά.². Τις συμβάσεις του είδους αυτού, βέβαια, ο Καντ τις αντιμετωπίζει με κάποια απόσταση, φανερό ήδη στην ειρωνεία του Προλόγου³.

Το φιλοσοφικό αυτό σχεδιάσμα περιλαμβάνει έξι προεισαγωγικά άρθρα στα οποία αναδεικνύεται η ηθική αξία των πρωταγωνιστών της κοσμικής σκηνης: των ατόμων και των κρατών. Στη συνέχεια, ακολουθούν τα τρία οριστικά άρθρα στα οποία υφαίνεται η τριμερής συγκρότηση του κόσμου σε πολιτειακό, διεθνές και κοσμοπολιτικό επίπεδο. Εγγυήτρια της αιώνιας ειρήνης είναι η Φύση, ενώ σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει και η τάξη των Φιλοσόφων, την οποία το κράτος πρέπει να συμβουλευεται, έστω και κρυφά. Στη θέση του Παραρτήματος εκτίθεται η φαινομενική ασυμφωνία ηθικής και πολιτικής η οποία θα καταρριφθεί στη συνέχεια με την υπερβατολογική έννοια του δημοσίου δικαίου.

κοσμοπολιτισμό, βλ. Kleingeld, Pauline, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Ideal of World Citizenship*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

³ Kant (1992) όπ.π. σελ. 23-24.

Αν και το μικρό αυτό αριστούργημα έχει τύχει πολλών αναγνώσεων και επιδέχεται ίσως ακόμα περισσότερων, στις επόμενες σελίδες θα αναπτυχθεί υπό το πρίσμα της ηθικής διάστασης της πολιτικής οντολογίας, δηλαδή ως απάντηση στο ερώτημα από ποιους (από ποιες οντότητες) και πώς (σε ποια πεδία: το πολιτειακό, το διεθνές και το κοσμοπολιτικό) συγκροτείται, κατά τον Καντ, ηθικά και πολιτικά ο κόσμος. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο Καντ διαμορφώνει ένα είδος προβλεπτικής αφήγησης, κάνει δηλαδή μια προβολή στο μέλλον, η οποία συγκροτείται από τρία μόλις βήματα τα οποία οδηγούν σταδιακά στην Αιώνια Ειρήνη. Κάθε βήμα είναι ταυτοχρόνως αφηγηματικό και λογικό, αποτελεί δηλαδή ένα χρονικό στάδιο αλλά και το αποτέλεσμα a priori αρχών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η θεωρία (a priori αρχές) παρουσιάζεται σε απόλυτη αρμονία με την πρακτική (προβλεπτική αφήγηση).

1. Από ποιους συγκροτείται ο κόσμος;

i. Άτομα

Στα προεισαγωγικά άρθρα 2 και 3 εξειδικεύεται η κατηγορική προσταγή η οποία, σύμφωνα με την τρίτη διατύπωσή της, επιτάσσει την αντιμετώπιση της ανθρωπότητας ως σκοπού:

⁴ Kant, Immanuel, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη, 1984, σελ. 81

⁵ Βλ. Kant (1992) όπ.π. σελ. 27-28, τρίτο προεισαγωγικό άρθρο.

Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο⁴.

Συγκεκριμένα, στο δεύτερο προεισαγωγικό άρθρο αναφέρεται ότι η μίσθωση στρατευμάτων ενός κράτους σε άλλο εναντίον μη κοινού εχθρού συνεπάγεται τη χρήση των υπηκόων ως υποχειρίων και είναι ως εκ τούτου απαράδεκτη. Συνέχεια αυτής της σκέψης αποτελεί η απαίτηση για τη σταδιακή έκλειψη των μόνιμων στρατών⁵ οι οποίοι - πέρα από τα υπέρογκα έξοδα που απαιτεί η συντήρησή τους - έχουν ως συνέπεια τη «χρησιμοποίηση ανθρώπων ως απλών μηχανών και οργάνων στα χέρια του κράτους», παραβιάζοντας έτσι την κατηγορική προσταγή. Στο πρόσωπο όμως της ανθρωπότητας εμφανίζεται και το πρώτο εμπόδιο στην πορεία προς την αιώνια ειρήνη: η φιλοπόλεμη ροπή⁶ ως συστατικό της ανθρώπινης φύσης.

Ήδη λοιπόν από τις πρώτες σελίδες του έργου αναδεικνύεται η αυτοτελής ηθική αξία των ανθρώπων, η οποία αντανακλάται και στο ρόλο τους ως πολιτών, αλλά και η υπονόμηση της ηθικής αυτής αξίας από την έμφυτη ροπή των ατόμων προς τον πόλεμο.

ii. Κράτη

Ο Καντ, ξεκινώντας από την παραδοχή ότι ένα κράτος δεν μπορεί να είναι δεκτικό συναλλαγής⁷(π.χ. ανταλλαγή, πώληση κλπ.), διαχωρίζει

⁶ Ibid. σελ. 29-30, τέταρτο προεισαγωγικό άρθρο.

⁷ Ibid. σελ. 29, δεύτερο προεισαγωγικό άρθρο.

την εδαφική από την ανθρώπινη υπόστασή του η οποία και του προσδίδει ηθική αξία. Η ηθική αξία του κράτους αποτελεί λοιπόν δευτερογενή αξία, καθώς οφείλει την ύπαρξή της στην ανθρώπινη. Στην καντιανή κοσμική σκηνή ο πρωταρχικός ρόλος δίνεται στα άτομα.

Ως **ηθικό πρόσωπο**, το κράτος είναι **αυτόνομο**⁸, γεγονός που καθιστά απαγορευτική την οποιαδήποτε ανάμειξη άλλου κράτους στο πολίτευμα και τη διακυβέρνησή του καθώς και κάθε μορφής παρέμβαση στα εσωτερικά του, ακόμα κι αν αυτή η τελευταία αφορμάται από τη σοβαρή καταπάτηση δικαιωμάτων των υπηκόων του ή την εσωτερική του διχόνοια⁹.

Σε οικονομικό επίπεδο, ο Καντ απορρίπτει ένα πιστωτικό σύστημα που θα λειτουργεί ως μηχανισμός αλληλοπίεσεων μεταξύ κρατών, καθώς μπορεί να καταλήξει στον πλουτισμό ορισμένων εις βάρος άλλων τα οποία θα απειλούνται με χρεωκοπία¹⁰. Η **ισότητα** η οποία εκπορεύεται από την ηθική αξία των κρατών πρέπει λοιπόν να διαφυλάσσεται κατά το δυνατόν, καθώς ο πόλεμος καιροφυλαχτεί ή παίρνει τη μορφή του οικονομικού πολέμου τον οποίο, αν και δεν γνώρισε, ο Καντ τον περιγράφει με γλαφυρότητα στο τέταρτο προεισαγωγικό άρθρο του για την αιώνια ειρήνη.

⁸ Βλ. Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος, *Πόλεμος και Δικαιοσύνη: Πολιτική φιλοσοφία για τον κόσμο*, Αθήνα: Πόλις 2008, σελ. 58 επ.

⁹ Kant (1992) όπ.π. σελ. 30-31, πέμπτο προεισαγωγικό άρθρο.

¹⁰ Ibid. σελ. 29-30, τέταρτο προεισαγωγικό άρθρο.

¹¹ Ibid. σελ. 44.

Τέλος, ενώ κατά τον Καντ η έννοια του δικαίου δεν συμβιβάζεται με την έννοια του πολέμου¹¹, στο τελευταίο προεισαγωγικό άρθρο παρατίθεται μια άποψη περί «δικαίου πολέμου» σύμφωνα με την οποία ακόμη και σε εμπόλεμη περίοδο πρέπει να υπάρχει μια στοιχειώδης εμπιστοσύνη στο φρόνημα του εχθρού. Δεν νοείται λοιπόν εξοντωτικός πόλεμος μεταξύ κρατών, καθώς η ενδεχόμενη εξολόθρευση ενός κράτους από ένα άλλο -η οποία προϋποθέτει σχέση ανώτερου προς κατώτερο- δεν παραβλέπει μόνο την ηθική του αξία αλλά και την ισότητα των κρατών.

2. Πώς συγκροτείται ο κόσμος;

i. Πολιτειακό καθεστώς (*ius civitatis*)

Οι μορφές που μπορεί να πάρει ένα πολίτευμα¹² διακρίνονται από τον αριθμό των ατόμων που κατέχουν την ανώτατη κρατική εξουσία, ο οποίος καθορίζει τη μορφή του εξουσιασμού (*forma imperii*), και από τον τύπο διακυβέρνησης (*forma regiminis*), ο οποίος αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο το κράτος κάνει χρήση της απόλυτης εξουσίας του. Ως προς τη *forma imperii*, το πολιτειακό καθεστώς μπορεί να πάρει τη μορφή της απολυταρχίας όταν την εξουσία κατέχει μόνο ένας, της αριστοκρατίας όταν την κατέχουν λίγοι και της δημοκρατίας όταν την κατέχουν όλοι¹³. Ως προς τη *forma regiminis*, η εξουσία

¹² Ibid. σελ. 38-41.

¹³ Ο Καντ αναφέρεται μάλλον στην άμεση και όχι στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία: βλ. Archibugi, Danielle, «Immanuel Kant: Cosmopolitan Law and Peace», *European Journal of International Relations* vol.1, no 4, 1995, σελ. 445-446.

μπορεί να είναι ρεπουμπλικανική ή δεσποτική. Ο ρεπουμπλικανισμός στηρίζεται στη διάκριση της νομοθετικής από την εκτελεστική εξουσία, σε αντίθεση με το δεσποτισμό στον οποίο υπάρχει ταύτιση των δύο εξουσιών στο πρόσωπο της κρατικής αρχής.

Ο τύπος διακυβέρνησης που κατά τον Καντ μπορεί να υπηρετήσει το ιδανικό της αιώνιας ειρήνης είναι ο **ρεπουμπλικανισμός**, ο οποίος βασίζεται στις εξής αρχές¹⁴:

- 1) Στην **αυτονομία** των μελών μιας κοινωνίας η οποία προϋποθέτει αλλά και συνεπάγεται την ελευθερία τους.
- 2) Στη **νομιμότητα**, η οποία πηγάζει από την εξάρτηση όλων από μια κοινή νομοθεσία.
- 3) Στην **ισότητα** των πολιτών.

Ο Καντ δίνει προτεραιότητα στον τύπο διακυβέρνησης έναντι της μορφής του πολιτεύματος, τονίζοντας ότι η αποτελεσματικότητα του πολιτεύματος εξασφαλίζεται με το μικρότερο δυνατόν προσωπικό της κρατικής εξουσίας και ταυτόχρονα με τη μεγαλύτερη αντιπροσώπευση του λαού μέσω αυτού. Ενώ διαφαίνεται μια προτίμηση του Καντ προς τη μοναρχία¹⁵, η έμφαση δίνεται στην έννοια της συνταγματικότητας της κυβέρνησης, στη δέσμευση

¹⁴ Kant (1992) όπ.π. σελ. 36.

¹⁵ Ibid. σελ. 40: «όσο λιγότερο το προσωπικό της κρατικής εξουσίας [...] και όσο μεγαλύτερη, αντίθετα, η αντιπροσώπευση του λαού μέσω αυτού, τόσο περισσότερο πλησιάζει ένα πολίτευμα τη δυνατότητα του ρεπουμπλικανισμού [...]. Αλλά για το λαό ασυγκρίτως μεγαλύτερη σημασία έχει ο τύπος διακυβέρνησης από τη μορφή του κράτους». Για το θέμα αυτό, δηλαδή το είδος του πολιτεύματος που υπαινίσσεται ο Καντ, υπάρχει

δηλαδή των κυβερνώντων από το δίκαιο, και όχι σε συγκεκριμένο πολίτευμα ¹⁶. Η αιώνια ειρήνη εξασφαλίζεται μέσω της αντιπροσωπευτικής αρχής, αφού όταν πρόκειται να αποφασισθεί πόλεμος λαμβάνεται υπ' όψιν η γνώμη των άμεσα ενδιαφερομένων, δηλαδή των πολιτών ¹⁷. Επομένως, η εσωτερική οργάνωση του κράτους έχει άμεσες συνέπειες και στις εξωτερικές του σχέσεις.

Το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, αν και ιδανικό, δεν μπορεί ωστόσο να επιβληθεί έξωθεν, αφού κάτι τέτοιο θα παρέβλεπε την αυτονομία του κράτους ως ηθικού προσώπου. Η λύση λοιπόν δίνεται από την ίδια τη **Φύση**¹⁸. Συγκεκριμένα, η έμφυτη φιλοπόλεμη τάση των ανθρώπων και, κατ' επέκταση, των λαών τούς προκαλεί ένα συνεχές αίσθημα ανασφάλειας, το οποίο τους ωθεί στον αυτοπεριορισμό τους, που επιτυγχάνεται μέσω της εσωτερικής τους οργάνωσης σε κράτος. Η μηχανιστική πορεία της φύσης λοιπόν αναδεικνύει τη φυσική αυτοκαταστροφικότητα του πολέμου διασφαλίζοντας έτσι την αιώνια ειρήνη. Ας σημειωθεί η αφηγηματική προοπτική αυτής της συλλογιστικής, δηλαδή η οργάνωσή της σε στάδια που εκκινούν από την αρχική φυσική κατάσταση.

Ο **Λόγος** παρεμβάλλεται στο μηχανισμό της φύσης χρησιμοποιώντας τον ως μέσο για την επιβολή δικαίου, αναγκάζοντας τα άτομα -ως

διαφωνία μεταξύ των αναλυτών· η πλειονότητα υποστηρίζει ότι εννοεί αυτό της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Βλ. Παπαγεωργίου (2008) όπ.π. σελ. 53-57.

¹⁶ Βλ. Covell, Charles, *Kant and the Law of Peace*, London: Macmillan Press, 1998, σελ. 63-64.

¹⁷ Kant (1992) όπ.π. σελ. 37.

¹⁸ Ibid. σελ. 53 επ.

έλλογα όντα- να γίνονν αν όχι ηθικά καλοί άνθρωποι τουλάχιστον ηθικά καλοί πολίτες. «Ό,τι αμελεί κανείς, γίνεται τελικά μόνο του, αν και με πολλή ταλαιπωρία»¹⁹.

Αφού εξασφαλισθεί η μορφή του πολιτεύματος, τίθεται μία ακόμη προϋπόθεση που αφορά την εύρυθμη λειτουργία του. Με ένα πέπλο μυστικότητας –προκειμένου να μη θίγεται η αυθεντία του– καλύπτεται η υποχρέωση του κράτους να συμβουλεύεται για θέματα δημόσιας ειρήνης την -ανίκανη από τη φύση της για προπαγάνδα- τάξη των φιλοσόφων²⁰. Αφού είναι αδύνατον να φιλοσοφήσουν οι βασιλείς ή να κυβερνήσουν οι φιλόσοφοι, δεδομένου ότι «η κατοχή της εξουσίας αναπόφευκτα διαφθείρει την ελεύθερη κρίση του λόγου», οι φιλόσοφοι πρέπει τουλάχιστον να «ακούγονται». Άραγε τα αξιώματα των φιλοσόφων είναι αρκετά για την εναρμόνιση ηθικής και πολιτικής;

Ο Καντ εξετάζει ένα από αυτά, τον υπερβατολογικό τύπο του δημοσίου δικαίου:

*Κάθε ενέργεια που έχει σχέση με τα δικαιώματα άλλων ανθρώπων και τα αξιώματά της δε συμβιβάζονται με τη δημοσιότητα είναι άδικη*²¹.

Συνεπώς, κάθε νόμιμη απαίτηση νοείται μόνο ως δημοσίως ανακοινώσιμη. Η **αρχή της δημοσιότητας** δεν είναι μόνο ηθική αλλά και νομική, καθώς συνδέεται με την έννοια του δικαιώματος. Το περιεχόμενό της είναι αρνητικό, αφού λειτουργεί ως μέσο

αναγνώρισης του άδικου χαρακτήρα μιας πράξης. Κατά τη γνώμη μου, η αρχή της δημοσιότητας επέχει στο δημόσιο δίκαιο τη θέση που η αρχή της καθολίκευσης επέχει στην ηθική φιλοσοφία του Καντ και συγκεκριμένα στην κατηγορική προσταγή σύμφωνα με την πρώτη της διατύπωση:

*Πράττε μόνο σύμφωνα με ένα τέτοιο γνώμονα, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις, αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος*²².

Το αξίωμα της καθολίκευσης παίρνει, θα λέγαμε, τη μορφή της δημοσιότητας προκειμένου να εναρμονίσει την ηθική με την πολιτική τόσο σε πολιτειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Όπως όλα τα αξιώματα, είναι αναπόδεικτο αλλά και εύχρηστο. Ο Καντ χρησιμοποιεί ως παράδειγμα το δικαίωμα της εξέγερσης ενός λαού, το οποίο αν είχε τεθεί ως όρος στο πρωταρχικό κοινωνικό συμβόλαιο, θα υπέσκαπτε όχι μόνο την υπόσταση του κράτους αλλά και τον ίδιο το σκοπό του. Υπό το πρίσμα της αρχής της δημοσιότητας αναγνωρίζεται λοιπόν ο άδικος χαρακτήρας της εξέγερσης²³.

Με την επικράτηση του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος αλλά και την εναρμόνιση ηθικής και πολιτικής σε πολιτειακό επίπεδο γίνεται το πρώτο μεγάλο βήμα προς την κατεύθυνση της αιώνιας ειρήνης, το οποίο καθιστά τα κράτη έτοιμα να συμμαχήσουν σε διεθνές επίπεδο.

¹⁹ Ibid. σελ. 63.

²⁰ Ibid. σελ. 65- 68.

²¹ Ibid. σελ. 90.

²² Kant (1984) όπ.π. σελ. 71.

²³ Ο Καντ, παρ' όλα αυτά, ισχυρίζεται ότι πρέπει να αναγνωρίζονται και να γίνονται σεβαστά τα αποτελέσματα μιας επιτυχημένης επανάστασης: βλ. Kant (1992) όπ.π. σελ. 91-93.

ii. Διεθνές Δίκαιο (ius gentium)

Αφού σε πολιτειακό επίπεδο η κατάσταση ειρήνης έχει ήδη εξασφαλισθεί με το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, σε διεθνές επίπεδο προϋποθέτει μια Συμφωνία μεταξύ κρατών για τη σύσταση μιας Συμμαχίας Ειρήνης η οποία θα διαφέρει από τη συνθήκη ειρήνης κατά το ότι θα αποσκοπεί στον οριστικό τερματισμό όλων των πολέμων και όχι σε μια προσωρινή ανακωχή. Άλλωστε, σύμφωνα με το πρώτο προεισαγωγικό άρθρο, κρίνεται άκυρη οποιαδήποτε συνθήκη ειρήνης περιλαμβάνει κρυφή επιφύλαξη για μελλοντικό πόλεμο, παραπέμποντας στη γενική αρχή του δημοσίου διεθνούς δικαίου *pacta sunt servanda*²⁴.

Ο Καντ κάνει μια προβολή της ιδέας του κοινωνικού συμβολαίου σε διεθνές επίπεδο προτρέποντας τα κράτη να συστήσουν ένα ομοσπονδιακό σύστημα ελευθέρων κρατών. Απορρίπτει την ιδέα ενός κράτους εθνών, καθώς αυτή δεν πληροί την προϋπόθεση της ιεραρχικής σχέσης μεταξύ νομοθέτη και υπηκόου. Τα κράτη δεν είναι δυνατόν να υπόκεινται σε μία ανώτερη εξουσία, καθώς κάτι τέτοιο θα παρέκαμπτε όχι μόνο την ισότητα αλλά προπαντός την αυτονομία τους. Ενώ όμως η σύσταση της ομοσπονδίας θα στηρίζεται στην ελεύθερη βούληση των κρατών, η σύνδεσή της με ένα έννομο καθεστώς (διεθνές δίκαιο) υπαγορεύεται από το Λόγο και τίθεται προκειμένου να την καταστήσει λειτουργική.

Το ρεπουμπλικανικό καθεστώς διαδραματίζει καίριο ρόλο τόσο για την απαρχή της Συμμαχίας όσο και για την οριστική οικοδόμησή της.

²⁴ Covell (1998) όπ.π., σελ. 102-103.

²⁵ Kant (1992) όπ.π., σελ. 63-64.

Σημείο εκκίνησης θα αποτελέσει ένα κράτος με ρεπουμπλικανικό πολίτευμα, ενώ σταδιακά θα προσχωρούν και τα υπόλοιπα, μέχρι την οριστική συγκρότηση μιας οικουμενικής ρεπουμπλικανικής πολιτείας. Στην πολιτεία αυτή τα κράτη θα διατηρούν διακριτή την υπόστασή τους, καθώς σε ενδεχόμενη συγχώνευση ελλοχεύει ο κίνδυνος ανάπτυξης μιας παγκόσμιας μοναρχίας με δεσποτικές τάσεις. Εγγύηση για αυτόν τον διαχωρισμό παρέχει και πάλι η Φύση, η οποία μέσω της γλώσσας και της θρησκείας, των κατ' εξοχήν διακριτικών γνωρισμάτων των λαών, αποτρέπει τη διασταύρωση των κρατών²⁵.

Τέλος, η ηθική διάσταση της ομοσπονδίας κρατών αντανακλάται στην ύπαρξη έννομης τάξης η οποία θα απορρέει από το Συμβόλαιο και θα διασφαλίζει τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά και στην αρχή της δημοσιότητας που καλείται και σε διεθνές επίπεδο να επιλύσει τις περιπτώσεις αντινομίας μεταξύ ηθικής και πολιτικής. Σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, η αρχή αυτή εξειδικεύεται με τρεις τρόπους:

Κατ' αρχάς, η αθέτηση των υποσχέσεων μεταξύ κρατών είναι άδικη ενέργεια, καθώς η υιοθέτησή της ως αξιώματος ή τακτικής από ένα κράτος δεν αντέχει στη βάση της δημοσιότητας. Φέρνοντας στο φως ένα τέτοιο αξίωμα, η έννοια της υπόσχεσης στερείται νοήματος, ενώ υποσκάπτονται και τα ίδια τα θεμέλια της ειρηνικής συνύπαρξης των κρατών. Η «καντιανή υπόσχεση» -συνεπής προς την ηθική φιλοσοφία του Καντ²⁶- διατηρεί την ισχύ της και σε επίπεδο διεθνών σχέσεων.

²⁶ Kant (1984) όπ.π., σελ. 46.

Δεύτερον, η δημοσιοποίηση του αξιώματος του προληπτικού πολέμου ματαιώνει τον ίδιο τον σκοπό του καθιστώντας τον ως εκ τούτου άδικο. Η δημόσια δήλωση εκ μέρους ενός κράτους ότι προτίθεται να επιτεθεί προκειμένου να ανακόψει την ανοδική πορεία ενός άλλου αποτελεί από μόνη της *casus belli*.

Τέλος, η υποταγή ενός μικρότερου κράτους σε ένα μεγαλύτερο με το οποίο συνδέεται γεωγραφικά αποτελεί μια «μεγάλη αδικία» με «μικρό αντικείμενο»²⁷, η πρόθεση της οποίας δεν είναι προς κοινοποίηση.

Αφού πραγματοποιηθεί η προσέγγιση της αιώνιας ειρήνης και σε διεθνές επίπεδο, απομένει το τελευταίο αλλά και πιο καθοριστικό διάβημα: ο κοσμοπολιτισμός.

iii. Κοσμοπολιτισμός (*ius cosmopolitanum*)

Ο Καντ προσδίδει μινιμαλιστικό περιεχόμενο στο κοσμοπολιτικό δίκαιο περιορίζοντάς το στο δικαίωμα φιλοξενίας το οποίο συνίσταται στη μη εχθρική μεταχείριση των πολιτών που βρίσκονται σε ξένο έδαφος. Η δικαιολογητική του βάση βρίσκεται στην κοινή φύση των ανθρώπων αλλά και στην από κοινού κατοχή της γης και προσδιορίζει κυρίως τις σχέσεις των ατόμων με ξένα κράτη. Μέσω της διευκόλυνσης της επικοινωνίας των λαών εξομαλύνεται η πορεία

προς την αιώνια ειρήνη πλαισιωμένη πια με επίσημο νομικό καθεστώς.

Ο μηχανισμός της φύσης λειτουργεί και σε αυτό το επίπεδο εγγυητικά. Η φυσική ανθρώπινη ροπή για εμπορικές συναλλαγές, οι οποίες δεν μπορούν να συνυπάρξουν με τον πόλεμο, οδηγεί τους λαούς - προκειμένου να προάγουν τα συμφέροντά τους- να προάγουν τελικά την ίδια την ειρήνη²⁸.

Η καντιανή σκέψη τοποθετείται, κατά τη γνώμη μου, κάπου ανάμεσα σε κοσμοπολιτισμό και πατριωτισμό, που είναι οι δύο ακραίοι όροι της σύγχρονης διαμάχης²⁹· προσομοιάζει στη μορφή του λεγόμενου ήπιου ή μεικτού κοσμοπολιτισμού³⁰. Τα μειονεκτήματα της αμιγώς κοσμοπολιτικής θεωρίας, το κυριότερο από τα οποία είναι η παραγνώριση της σημασίας των ειδικών καθηκόντων των ανθρώπων απέναντι σε θεσμούς συναισθηματικά φορτισμένους όπως η πατρίδα και η οικογένεια αλλά και σε δεσμούς πιο προσωπικούς όπως η φιλία ή η κάθε μορφής αγάπη, παρακάμπτονται από τον Καντ με τρεις τρόπους: Κατ' αρχάς, ο Καντ αναδεικνύει την αυτοτελή ηθική αξία των ατόμων η οποία αντανακλάται και στις σχέσεις που αναπτύσσουν σε ανθρώπινο, πολιτικό αλλά και πολιτισμικό επίπεδο. Δεύτερον, τονίζει την αναγκαιότητα διαχωρισμού των κρατών και τα ολέθρια αποτελέσματα τυχόν συγχώνευσής τους. Τέλος, περιορίζει το κοσμοπολιτικό δίκαιο σε δικαίωμα επίσκεψης και μη εχθρικής μεταχείρισης, χωρίς να το επεκτείνει και σε πολιτικά δικαιώματα.

²⁷ Καντ (1992) όπ.π. σελ. 96.

²⁸ Ibid. σελ. 64-65.

²⁹ Βλ. Nussbaum, Martha, κ.ά. *Υπέρ Πατρίδος: Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός*, μτφρ. Α. Τσοτσόρου, επιμ. J. Cohen, Αθήνα: Scripta, 1996.

³⁰ Παπαγεωργίου (2008) όπ.π. σελ. 118-120, 319-332 και 388-400

Μέσω του κοσμοπολιτικού δικαίου εξασφαλίζεται πρωτίστως η προστασία των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αυτών δηλαδή που συνδέονται με την κοινή ανθρωπίνη φύση, επαναφέροντας έτσι στο προσκήνιο τη σημασία της ηθικής αξίας των ατόμων, η προστασία της οποίας είναι στην καντιανή σκέψη εκ των ων ουκ άνευ.

Η αφήγηση του Καντ ξεκινάει από το άτομο για να καταλήξει στο άτομο. Με ένα σχήμα κύκλου λοιπόν ολοκληρώνεται η καντιανή διάρθρωση του κόσμου μέσω μιας συλλογιστικής που ξεκινάει από το **μερικό** (άτομα), συναντάει την ενότητα (κράτος), εξελίσσεται σε πλουραλισμό (διεθνές δίκαιο) και καταλήγει στην ολότητα (κοσμοπολιτισμός).

Επίλογος: Αντικρίζοντας τον πραγματικό κόσμο

Άραγε ο γοητευτικός αυτός πίνακας διά χειρός Καντ ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα του κόσμου; Ή μήπως η επιγραφή «Για την αιώνια ειρήνη» ταιριάζει μόνο στην είσοδο ενός κοιμητηρίου;

Στη μελέτη του «Περί του κοινώς λεγομένου ‘Αυτό μπορεί να ισχύει στη θεωρία αλλά δεν εφαρμόζεται στην πράξη’», ο Καντ εξετάζει τη σχέση μεταξύ θεωρίας και πρακτικής στην Ηθική γενικώς, στο πολιτειακό δίκαιο, και στο διεθνές («εξεταζόμενο από σκοπιά διεθνώς φιλανθρωπική, δηλαδή κοσμοπολιτική»)³¹. Η δομή της μελέτης αυτής ανταποκρίνεται συνεπώς στα βήματα που προτείνονται Για την

³¹ Kant, Immanuel, «On the common saying ‘this may be true in theory, but it does not apply in practice» σε: Kant, Immanuel, *Political Writings*, επιμ. H. S. Reiss, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, σελ. 61-92.

αιώνια ειρήνη, στην οποία μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος εισαγωγής. Και οι δύο μελέτες έχουν ως αφετηρία τη θέση πως «οτιδήποτε ισχύει στη θεωρία, ισχύει επίσης στην πρακτική»³². Μήπως όμως το σχεδιάσμα του Καντ ισχύει μόνο στη θεωρία, αλλά όχι στην πράξη;

*

Ο κόσμος μας συγκροτείται πράγματι από άτομα τα οποία διεκδικούν τη διαφύλαξη της ηθικής τους προσωπικότητας μέσω ενός οργανωμένου κράτους. Η κατηγορική όμως προσταγή δεν γίνεται εν γένει σεβαστή, καθώς όχι μόνο δεν έχουν εκλείψει οι μόνιμοι στρατοί αλλά έχουν αναβαθμίσει σημαντικά τον εξοπλισμό τους, κεντρίζοντας διαρκώς τη φιλοπόλεμη ροπή των κυβερνώντων.

Τα κράτη διατηρούν ακόμα την οντότητά τους, όχι όμως και την αυτονομία τους. Λόγω οικονομικών εξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων, τα πιο αδύναμα από αυτά καθίστανται πιόνια σε ένα παιχνίδι με άγνωστους όρους, όπου ο οικονομικός πόλεμος εξαλείφει κάθε έννοια ισότητας. Επιπλέον, η εμφάνιση της τρομοκρατίας καθιστά πλέον αδύνατη την οποιαδήποτε εμπιστοσύνη στο φρόνημα του εχθρού, ο οποίος αρέσκεται σε ύπουλα μέσα εξολόθρευσης αθώων πολιτών.

Σε πολιτειακό επίπεδο η αντιπροσωπευτική αρχή είναι πλέον ευρύτερα αποδεκτή και το πολίτευμα της έμμεσης δημοκρατίας μοιάζει να είναι πλέον ο κανόνας. Ο χωρισμός όμως των εξουσιών έχει σαφώς ατονήσει, καθώς το νομοθετικό σώμα συχνά κατευθύνεται

³² Ibid. σελ. 92.

από την εκτελεστική εξουσία, από την οποία επιλέγονται στη χώρα μας τουλάχιστον- οι ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί των διοικητικών δικαστηρίων.

Ο δημόσιος διάλογος δεν πηγάζει από την τάξη των Φιλοσόφων, αλλά διεκπεραιώνεται με τρόπο φλύαρο και καταϊγιστικό στα σύγχρονα ΜΜΕ. Παρ' όλο όμως που η δημόσια σφαίρα έχει διευρυνθεί χάρη στις νέες τεχνολογίες, η καντιανή αρχή της δημοσιότητας κοιμάται τον «ύπνο του δικαίου», καθώς τα αξιώματα στα οποία στηρίζεται η κρατική αλλά και η διεθνής δράση διατυπώνονται συνήθως με όρους μυστικότητας.

Σε διεθνές επίπεδο, υπάρχουν πλέον διεθνείς οργανισμοί ποικίλων αρμοδιοτήτων. Ο ΟΗΕ, διεθνής οργανισμός γενικών αρμοδιοτήτων και, ως εκ τούτου, περιορισμένης αποτελεσματικότητας (σκοπός του οποίου, θα λέγαμε, είναι η διασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης), προσομοιάζει περισσότερο στο πρότυπο του Καντ περί ομοσπονδιακού συστήματος ελευθέρων κρατών. Όμως, η σημερινή του κατάσταση θυμίζει περισσότερο ένα «αρνητικό υποκατάστατο μιας υφιστάμενης και συνεχώς διευρυνόμενης συμμαχίας που θα αποσοβεί τον πόλεμο, αλλά με μόνιμο τον κίνδυνο έκρηξής του»³³.

Όσον αφορά την ηθική διάσταση των διεθνών σχέσεων, η παραβίαση των υποσχέσεων των κρατών τόσο απέναντι στους πολίτες τους όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις αποτελεί κοινή πρακτική. Επίσης, ο προληπτικός πόλεμος, παρά τον άδικο χαρακτήρα του, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως τακτική, εμπλουτισμένος με νέους στόχους, όπως ήταν στην περίπτωση του δεύτερου πολέμου του Ιράκ η

³³ Kant (1992) όπ.π. σελ. 49.

εξασφάλιση στρατηγικών πλεονεκτημάτων³⁴. Αλλά δε λείπουν και «οι μεγάλες αδικίες με μικρό αντικείμενο», χαρακτηριστικό παράδειγμα των οποίων αποτελεί ο πόλεμος στη Γάζα.

Ο καντιανός κοσμοπολιτισμός αντανακλάται στην έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται σε πληθώρα διεθνών συμβάσεων αλλά και προστατεύονται μέσω υπερκρατικών μηχανισμών (π.χ. ΕΔΔΑ), εξομοιώνοντας τους πολίτες όλων των κρατών ως προς μία τουλάχιστον ιδιότητά τους, την ανθρωπινή. Οι εμπορικές συναλλαγές όμως, έχοντας επεκταθεί σε παγκόσμια κλίμακα, δεν υπήρξαν και τόσο αθώες...

Επιβιβαιώνοντας θριαμβευτικά τη διάσταση ανάμεσα σε θεωρία και πράξη, ο κόσμος, μέσα από την ίδια αφήγηση, έχει ακολουθήσει τα βήματα της καντιανής λογικής (από το άτομο στο κράτος, από το κράτος στο διεθνές δίκαιο, από το διεθνές δίκαιο στον κοσμοπολιτισμό) αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση, προς τον Αιώνιο Πόλεμο.

³⁴ Παπαγεωργίου (2008) όπ.π. σελ. 386.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Archibugi, Danielle, «Immanuel Kant: Cosmopolitan Law and Peace», *European Journal of International Relations*, vol.1, no 4, 1995, σελ. 429-456.

Covell, Charles, *Kant and the Law of Peace*, London: Macmillan Press, 1998.

Kant, Immanuel, «On the common saying 'this may be true in theory, but it does not apply in practice'» σε: Kant, Immanuel, *Political Writings*, επιμ. H. S. Reiss, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, σελ. 61-92.

Kleingeld, Pauline, *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Ideal of World Citizenship*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Αναγνώστου Λευτέρης, «Περιμένοντας τον Καντ και την ειρήνη» σε: Kant, Immanuel, *Για την αιώνια ειρήνη*, μτφρ. Ά. Πόταγα, επιμ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992, σελ. 11-20.

Kant Immanuel [Καντ, Ιμμάνουελ], *Για την αιώνια ειρήνη*, μτφρ. Ά. Πόταγα, επιμ. Λ. Αναγνώστου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992.

-----, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Γ. Τζαβάρας, Αθήνα: Δωδώνη, 1984.

Nussbaum, Martha [Νούσμπουμ, Μάρθα] κ.ά. *Υπέρ Πατρίδος: Πατριωτισμός ή Κοσμοπολιτισμός*, μτφρ. Α. Τσοτσόρου, επιμ. J. Cohen, Αθήνα: Scripta, 1996.

Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, *Πόλεμος και Δικαιοσύνη: Πολιτική φιλοσοφία για τον κόσμο*, Αθήνα: Πόλις, 2008.

Πρόσθετη βιβλιογραφία

Gallie, Walter Bryce, *Philosophers of Peace and War: Kant, Clausewitz, Marx, Engels and Tolstoy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978.

Nour, Soraya, «Cosmopolitanism: Kant and Kantian Themes in International Relations» σε: Rauscher, Frederick and Perez, Daniel Omar (eds.), *Kant in Brazil*, NY: University of Rochester Press, 2012, σελ. 466-514.

Tuck, Richard, *The Rights of War and Peace*, Oxford: Oxford University Press, 1999.

Αυγελής, Νίκος, «Το φιλοσοφικό πρόβλημα της ειρήνης», *Το Βήμα*, 4 Μαΐου 1997, σελ. Β03.

Βώκος Γεράσιμος, «Προσχέδιο για τον διαρκή πόλεμο», *Το Βήμα*, 23 Ιουλίου 2006.

Βώκος Γεράσιμος, «Το παγκόσμιο κοσμοπολιτικό κράτος του Καντ», *Το Βήμα*, 4 Μαΐου 1997.

Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, «Οι άλλοι στην κοινότητα και τον κόσμο» σε: *Τιμητικός Τόμος Μιχ. Π. Σταθόπουλου (I)*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2010, σελ. 1969-1988.

Habermas Jürgen [Χάμπερμας, Γιούργκεν], *Η ιδέα του Καντ περί της αιώνιας ειρήνης*, μτφρ. Αννίτα Συριοπούλου, επιστημονική θεώρηση: Γιώργος Ξηροπαΐδης, Αθήνα: Πόλις, 2006.